

Frazémák a Felső-Bodrogközből és Ung-vidékről

Jelige: otdkfrazemak

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
1 A lokális szólások	5
2 A nyelvtudomány és a néprajz találkozása a frazeológiában	9
3 Frazémakutatás a felső-bodrogi és az Ung-vidéki nép körében	11
3.1 A felső-bodrogi és Ung-vidéki verbális öröksége	11
3.2 A kutatásom céljai, módszerei, hipotézisei	12
3.3 Az összegyűjtött szólásanyag feldolgozása	13
Befejezés	28
Adatközlők névsora	30
Rövidítések jegyzéke	30
Irodalomjegyzék	31

Bevezetés

„Rövidre fogott tanácsok és életbölcsességek, melyek szimbolikusan vagy átvitt értelemben fejeznek ki egy tapasztalatokon alapuló igazságot, melyet kellő magyarázattal és értelmezéssel körülményekre és helyzetekre hasznosan alkalmazhatunk. Vigyáznunk kell azonban, hogy helyesen alkalmazzuk őket, és ne tévesszük össze a körülményeket, amelyekre alkalmaztuk.”

Karinthy Frigyes

A magyar nyelv szókészletének elemei közül azokat tartom igazán becsben, amelyek egyben valamiféle tradicionális jelleget és furfangot közvetítenek, hagyományoznak az utókorra. A szólások és a közmondások épp ezt a szerepet töltik be, ahogy erre Karinthy gondolata is rámutat. A hagyományörzésben való szerepvállalásuk pedig valahol onnan indul ki, hogy mint olyan, szorosan kötődnek a néphez, annak szokásaihoz. Ez az egyik oka annak, hogy az a kutató, aki a frazeológia bármelyik pontját is választja vizsgálatának tárgyául, számos akadályba ütközik, elbizonytalanodik. Ha belefogunk egy jelenség, egy témakör kutatásába, az első kérdés, amit meg kell fogalmaznunk magunkban, hogy mi a célunk vele, miért érdemes vele foglalkoznunk, milyen megközelítési módot válasszunk, hogy végül a kutatás eredményei azt tükrözzék, amit mi is szerettünk volna elérni. Egy frazeológus számára pedig ezek a kérdések véleményem szerint nemcsak egyszerűen nehezek, hanem nagymértékben elbizonytalanítóak is. Egy frazeológusnak egyszerre kell lennie nyelvésznek és néprajzkutatónak is, ha hűen fel szeretné tárni a szólások világát, az azok által közvetített értékeket. Ha egyszerű nyelvész veszi „bonckés alá” a szólásokat, akkor azok szerkezeti felépítését vizsgálja, a szavak, szóelemek egymáshoz való grammatikai viszonyát és jelentését. A jelentésvizsgálat azonban mélyebb szinteket ér el, ha ezek a frazeológiai szerkezetek egy néprajzkutató kezébe kerülnek. Hiszen a szólások, közmondások a nép szokásait, hagyományait, hiedelemvilágát tükrözik, és azt, hogy mindezek miként köszönnek vissza egy állandósult szókapcsolat formájában. Ezért komplex a frazeológus munkája. Hogy mennyire igaz ez az állítás, és mennyire nehéz az, hogy a szólások mindkét oldalával arányosan tudjunk foglalkozni, bizonyítják a múlt korok frazeológiai kutatásai. (vö. O. Nagy 1977)

Jelenlegi gyűjtőmunkám is épp e kapcsolatot próbálja feltárni azzal, hogy megpróbálja felkutatni a Felső-Bodroglak és az Ung-vidék sajátos szóláskincsét,¹ és adattárával besorakozni olyan munkák, gyűjtemények sorába, mint Újvári Zoltán gömöri szólásokat feldolgozó *Szólásgyűjteménye* vagy Vöő Gabriella *Szaván fogjukja*. Vagy akár előzményeinek tekintve a 18. századi *Kis* szótárát, melyben Gyarmathi Sámuel nyelvjárási szólásokat is szerepeltet, példaként szolgálva az egyes címszóként szereplő szavak gyakorlati alkalmazását illetően, vagy Földi János *Magyar Példabeszédek és Közmondások* c. gyűjteményét, melyben a hajdúsági népnyelv szókészletét dolgozza fel. (vö. O Nagy Gábor 1977) Sőt már ekkor Szent-Páli István is gyűjt az erdélyi magyarság körében szólásokat (Forgács 2009: 369). Mindezzel nemcsak e kis térség szókészletét szeretném feltárni, megmenteni, és megismertetni azt az utókorral, hanem ezzel hozzájárulok a magyar nyelv gazdagságát állító kijelentések bizonyításához is, és persze gyarapítom a bodroglaki kutatásokat és az azokról születő kiadványok sorát is. Mindezekkel együtt munkámat nemcsak „nyelvészküldetesként” fogom fel, hanem egy néprajzkutató atyai őrző-védő feladataként is.

¹ Olyan közmondások, szólások és más szólásmódok, -formák halmazát, amelyekben vagy e kis népközösség hagyománya, hiedelme tükröződik, vagy területi szempontból vált sajátossá azzal, hogy egy ottani településnév, illetve személynév kap helyet a szólásban.

1 A lokális szólások²

A szólások és közmondások szinte végtelen fajtája és formája ismert. Széles skálájú variabilitásukat több tényező okozza, melyek mindegyikének a középpontjában a szólást alkalmazó egyén áll, hisz ő formálja a szólást a kommunikációs helyzetnek megfelelően, illetve építi bele olykor saját személyiségét azáltal, hogy másként állítja össze az adott szólás szavainak szórendjét, ragozását, szinonimákkal helyettesíti azokat stb. A szólások és a közmondások variabilitása leginkább a lexikai szinten érvényesül (pl. a szókapcsolat szórendi változásai, szavainak, szótöredékeinek, alkotóelemeinek felcserélődése, kihagyása, új elem betoldása). A szóláshasonlat esetében pedig a hasonlított – hasonlító (tárgyi – képi elem) viszonyában a hasonlító oldalán jelentkezik ez a változékonyság (pl. *Reszket, mint a kocsonya; Reszket, mint a miskolci kocsonya; Reszket, mint a nyárfalevél.*). Mindezek a tényezők mellett itt említhetők még a földrajzi, társadalmi és kulturális tényezők, a beszélő műveltségi szintje, a korosztály stb. Vizsgálódásunk jelen pontján a földrajzi tényezőkre kell a hangsúlyt fektetnünk. Vannak szólások és közmondások, melyek általánosságban ismertek, ismeretük és használatuk nagy területeket ölel fel (pl. *Aki másnak vermet ás, maga esik bele; Ki korán kel, aranyat lel; Ne fessd az ördögöt a falra!*) Külön becsben tartandók viszont azok az állandósult szókapcsolatok, amelyek egy kisebb közösség körében élnek. Miként is élhet, miként ragadhat meg csak egy kisebb közösség szintjén egy adott szólás, illetve közmondás? A választ abban kell keresnünk, amelynek lényegét már a felvilágosodás korában Dugonics András is megsejti, hogy a közmondás valahol az egyénben születik meg, majd fokozatosan beépül a közösségbe (vö. O. Nagy 1977: 57). Mindemellett felismeri azt is, hogy „néhány Köz-mondásaink oly tartományosok: hogy; a'-melyekkel Országunknak egy részszén közönségesen élnek, azok annak másik részszében éppen Ösmeretlenek” (*idézi* Forgács 2009: 372). Annak az oka pedig, hogy miért fordulhat olykor elő, hogy nem terjednek tovább, nem válnak általánosan ismertté, valószínűleg abban keresendő, hogy nem eléggé rugalmasak, nem eléggé alkalmazkodók a szókapcsolatok, a nyelvhasználók generációjának egyes szintjei, illetve távolabbi térségek nyelvhasználói idegennek érzik a bennük helyet kapó nyelvi törvényszerűségeket, szóhasználatokat, és ezáltal nem tudják magukévá tenni. Egy másik nehezen megválaszolható kérdés e témában az, hogy milyen szempontokat

² Újváry Zoltán által használt terminus (Újváry 2001: 6)

veszünk figyelembe, mi az a minimális elterjedtségi skála, ami alapján több-kevesebb bizonyossággal kijelenthetjük, hogy egy adott szólás, illetve közmondás általánosan ismert vagy kis területen elterjedt ún. lokális szólás. Ennek egyik legegyszerűbb módszere az, hogy minden olyan szólást lokálisnak tekintünk, amelyeket nem közölnek a legnagyobb szólás- és közmondásgyűjtemények, mint például O. Nagy Gábor *Szólások és közmondások* c., Margalits Ede *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* c., Forgács Tamás *Magyar szólások és közmondások szótára* c. gyűjteménye vagy Bárdosi Vilmos által szerkesztett *Magyar szólástár*. További támaszpontként szolgál az az ismertetőjegyük, hogy „ezekhez a szólásokhoz helyi esemény, többnyire tréfás, adomaszerű történet fűződik. Ilyen példák mindenütt előfordulnak. Ezek értelmezése a hallgatóság számára az eset ismerete miatt nem kíván magyarázatot. A szólás csak akkor válik el a szöveggörnyezetétől, és kerül egy másik műfajba, amikor a szólást nem ismerő személy rákérdez, vagy az elbeszélő önmagától is elmondja a szóláshoz kapcsolódó esetet.” (Újváry 2001: 6) Ezek az adomák többnyire egyszeri események, és mint ahogy Újváry is utal rá, továbbélésük oka, hogy mintegy a szólások magyarázataként szolgálnak. O. Nagy Gábor szintén az adomában látja az effajta szólások egyik gyökerét, amelyek „csaknem kivétel nélkül olyan – ún. helyi – adomából származnak, amelyet sohasem jegyeztek fel írásban, és amely általában szájhagyományként sem vált országszerte ismertté, vagy ha igen, idők folyamán teljesen feledésbe merült” (O. Nagy 2005: 23) és „amelyet az illető közösség tagjai élő vagy csak nemrég meghalt személyhez kapcsolnak” (idézi Forgács 2009: 362). Szólásként rendszerint az adoma csattanója él tovább, ahol a csattanó így tágabb értelmezést nyer, hisz a más helyzetekre való alkalmazása is lehetővé válik. Erre szolgálhat például Újváry Zoltán gömöri *egy szájból hideget és meleget fúj* szólásának adomája: „Egy cigány fát szedett az erdőben a fiával. Nagy hideg volt. Az öreg belebele huhukolt a markába. A gyerek kérdi az apját, mit csinál. Az apa azt válaszolja, hogy melegíti a kezét. Ebédnél az ember igencsak fújja a forró levest. A fia kérdésére válaszolja, hogy hűti a levest. Erre a gyerek: No, hogy a rák egye ki a szádat. Ha akarsz meleg, ha akarsz hideg jön ki rajta.” (Újváry 2001: 10) Az adoma mellett O. Nagy ugyanúgy a helyi szólások másik lehetséges forrását látja a népi mondókákban is. (2005: 24)

A lokális szólások életmódjának megismeréséhez szintúgy segítségül hívhatjuk Újváryt. Ő megállapítja, hogy a helyi (lokális) szólásoknak két típusát is megkülönböztethetjük. Az egyikbe azok a szólások tartoznak, amelyek bár szélesebb körben is elterjedtek,

mégis helyivé váltak azáltal, hogy egy helyi eseményhez, személyhez kapcsolódnak. Gömöri kutatásából az alábbi példákat sorakoztatja fel: *Magad a deszkán, tököd a lócán; Se ne dicsérj, se ne gyalázz, magadat, ha meg nem aláz; Beteg vót, meghótt; Hajlik, mint Putnok*. A másikba azok az egyértelműen helyi szólások tartoznak, melyek „többszörre egy-két generáció hagyományában maradnak fenn, lényegében addig, amíg a hozzájuk fűződő történet értelemszerűvé teszi az emberek tudatában”. (Újváry 2001: 6; vö. Vöő 1999: 6-7) Ám ebben az esetben sem elsősorban a szóláson van a hangsúly, a hallgatóság kíváncsiságát szintén a szóláshoz kapcsolódó történet vezérli. A történet jelentőségét viszont nem szabad lebecsülnünk, mivel ez által rögzül és hagyományozódik a szólas. E folyamat bizonyításaként szolgáljon újból Újváry gömöri példája: „Alsószuhán részt vettem egy paraszti közösség összejövetelén, s amikor a hangulat a nótázáshoz érkezett, az egyik gazda elkiáltotta magát: Hadd zengjen, mint a Miczi éneke! Valaki rákérdezett: Hogy zengett a Miczi éneke? Ekkor hallhattuk a történetet egy Miczi Nagy Pál nevű zádorfalvai szegény emberről, aki a felesége temetésén nem volt megelégedve az énekkel, a pap elé állt és rászólt: Tiszteletes úr! Hadd zengjen a szegénynek úgy, mint a gazdagnak! Ebből alakult ki a mondás az ércesebb, az erősebb hangerejű éneklésre való felhívásként.” (Újváry 2001: 6) Ebből a példából is látjuk, hogy mint ahogy a folklórműfajok sincsenek elszigetelve, életterük szorosan kötődött és kötődik ma is különböző alkalmakhoz, mint a társas összejövetelek, multságok, lakodalmak vagy a közösségi munkák pihenőidő, úgy a szólások – és a közmondások – is így elevenítődnek fel. (Újváry 2001: 6)

A szólas és az adomájának kapcsolata kétoldalú. Nem tudhatjuk pontosan, hogy keletkezésüket illetően melyik szolgált forrásként: az adomából vált le a szólas, vagy a szólas köré szötte a nép a történetet. Ezt a dilemma ugyanúgy fennállhat a közismert – főleg az általános igazságot, életbölcsességet sugalló – szólasformáknál is, nem csak a lokálisoknál. (Újváry 2001: 10) Feltételezhetően, ez a „fordított eset” jelentkezik az *eben gubát cserél* szólasnál is, melynek Dugonics András ekképp ismerteti történetét: „Egy gubás kotsis ebet akart lopni. Hogy annak fogása könnyebb legyen, le vetette gubáját; és (a' kutyának morgolódásai között) ott is felejtette. Haza jövén a' kutyának Ura, ebét ugyan nem, de a' gubát a' kocsi mellett lelte. Ennek haza jötte után, vissza nem mert menni a' lopó. Midőn Pajtárssai (sic!) tölle másnap kérdezték: hova tette gubáját? az igazat meg mondani szégyelvén, azt felelé: hogy ez éjjel ezt az ebet cserélte a' gubán.” O. Nagy szerint se ennek, se más adomának nincs köze e szólas

keletkezéséhez, sőt Kassai József rámutat, hogy a régi Pozsony megyei tájnyelvben a guba bozontos, szőrös kutyát jelentett. (Forgács 2009: 376)

Mihelyst a csattanók vagy a mondókarészletek kiválnak a forrásszövegükből, és szólásként önálló életet kezdenek, az idők során a háttértörténet homályba merülhet. Ez ugyanúgy érvényes a közismert frazémák, mint a lokális szólások esetében. És nemcsak úgy általánosan a háttértörténet merülhet feledésbe, hanem főképp a lokális szólásoknál a szólást ihlető személy neve is. (vö. Vöő 1999: 12)

A helyi – lokális – szólások gyűjtésére, valamint feldolgozási módszereire jellemző, hogy azokat csupán gyűjteményes formában közlik, nem jellemző, hogy egy-egy falu, illetve régió közösségében azok használatának mikéntjét, gyakoriságát, funkcionális szerepét vizsgálják. (Újváry 2001: 6) Ennek oka kereshető annak körülményességében, illetve talán az lehetetleníti el, hogy vannak szólások, amelyeket alig ismer egy-két embernél több, mely utóbbiba bele is ütköztem a kutatásom során.

2 A nyelvtudomány és a néprajz találkozása a frazeológiában

A frazeológia, mint tudományág (MNYÉrtSz 1979: 937) tárgyát a frazeológiai kifejezések képezik (vö. Forgács 2007: 15-17). De mitől is válik határtudományággá a frazeológia és annak kutatási tárgya? A választ lényegre törően Újváry Zoltán ekképp fogalmazza meg: „Ez az egyetlen népi műfaj, amit a tudomány választ ki, és rekeszt el a szókincsből, és teszi önálló vizsgálat tárgyává. A nép erről a műfajról mit sem tud. Közmondásai, szólásai kultúrájának természetes alkotóelemei voltak és maradnak.” (Újváry 2001: 13) Valóban, ezt a népies jelleget mi is érzékelhetjük nap mint nap, mikor szólásokkal, közmondásokkal élünk kommunikációnk során.

Nyúljunk vissza a múlt frazeológiai kutatásaiba, hogy megvizsgáljuk, miként egyesül a frazeológiában a néprajz és a nyelvtudomány. Nem kell feltétlenül a frazeológiai kutatások sorát szemügyre vennünk ahhoz, hogy kiderüljön számunkra, a romantika kora az az időszak, amikor a szólások népies vonulata kerül előtérbe a kutatók vizsgálódásaiban. Hisz elég csak a romantika világnézetéből kiindulnunk ahhoz, hogy lássuk, a népies jelleg milyen fontos szerepet játszik úgy az irodalomban, mint a művészetekben, és ezáltal nyomja rá bélyegét a tudományokra is. A frazeologizmusok népi jellege már a 18. században feltűnik többek között Faludi Ferencnek és Földi Jánosnak is, akik a népnyelv szókészletének gyűjtésébe fognak. A valódi felismerés azonban, hogy a szólásokban egyfajta népi filozófia tükröződik, csak a romantikában talál termékeny talajra, és valósul meg Czuczor Gergely, Dugonics András, Erdélyi János és kortársaik körében. (vö. O. Nagy 1977)

Mit is jelent ez a *népi jelleg* a szólásokban? Hagyományos felfogásban *nép* alatt a lakosság paraszti rétegét értjük. (vö. Liszka 2002: 15; 2006: 15-16) A nép pedig saját kultúrával rendelkezik, melynek része az irodalom (népköltészet), a művészet, a gazdálkodás, a szokás és hiedelemvilága. A nép ajkán születő szólásokban és közmondásokban pedig ezek egyfajta hagyományozódását figyelhetjük meg, miközben ez az átörökítés életbölcsesekkel, -tapasztalatokkal, tanácsokkal telített.

Visszatérve Újváry gondolatára, pontosabban annak második felére, miszerint a „nép erről a műfajról mit sem tud”, annak hitelességét saját kutatásaimmal is bizonyítani tudom. 2010-ben írtam a szakdolgozatomat a Selye János Egyetemen. E kutatásom során hangzott el egy leleszi adatközlőmtől a válasz a kérdésre, miszerint érdemes-e szólásokkal élnünk a mindennapi kommunikáció során, hogy „*Hát ez is szöveget üt az ember fejébe...*” Ez remek példa arra, hogy mi emberek önkénytelenül, szinte nem is

léve tudatában annak használatával, szólással fejezzük ki gondolatainkat. Vagy pedig egy másik példát szintén a kutatásom e fázisából segítségül hívva: „*az öregek tudják a sok szólást*”, „*olyan szóláson gondolkozzál, ami (régi), amit kevesen ismernek, amit senki nem ír*” arra kíván rávilágítani, hogy valóban ott van a szólásokban a hagyomány, az az életbölcseesség, ami az öregektől ered. (Szerdióvá 2010: 37-38)

Mindezek a – kis túlzással élve – kultúra-átörökítő vonások egy néprajzkutató kincsesbányáját képezik. Mégis akkor miért nem elég az etnológusra bízni a szóláskutatást, miért van szükség a nyelvészre is? Magyarázatként állítsuk egymás mellé az alábbi frazeologizmusokat: *Sok kicsi sokra megy; Egyszer hopp, másszor kopp; borsot tör vki orra alá; Csörög a szarka, vendég jön*. Megvizsgálhatjuk e fordulatokat a fonológia, a morfológia, illetve a szintaktika szintjén is, és különböző hasonlóságokat, illetve eltéréseket fedezhetünk fel bennük: *a borsot tör vki orra alá* szókapcsolat-jellegű, míg a másik három mondatformájú, továbbá az *Egyszer kopp, másszor hopp*. két tagmondatból áll, míg a *Sok kicsi sokra megy*. csak egyből, mindezek mellett pedig a mondatformájú szerkezetekben egyfajta ritmikusság figyelhető meg, ami viszont nem jelentkezik a *borsot tör vki orra alá* szólásunkban. Így tehát a frazeológiai szerkezeteket meg lehet közelíteni a nyelvtudomány vizsgálati módszereivel is.

A frazeológiában rejlő e kettős kapcsolatrendszerre kíván O. Nagy Gábor is rávilágítani: „Szólásmagyarázataimmal többek között éppen azt kívánom bemutatni, hogy a szólásokat alkotó szavak jelentéseinek vizsgálata során igen gyakran kívül kerülünk a tulajdonképpeni nyelvi szinten, és a valóságnak arra a talajára érkezünk, amelyen csak gazdag folklorisztikai, néprajzi és művelődéstörténeti ismeretek birtokában tájékozódhatunk. Például a *mintha hájjal kenetnék* szólás magyarázatával kapcsolatban nem lett volna elegendő nyelvtörténeti adatokkal bebizonyítanom azt, hogy e kifejezés igei eleme a régi és a népi orvoslás egyik műszava, és a mai *dörzsöllel, masszírozással* azonos jelentésű, hanem művelődéstörténeti forrásművekből (...) merített adatokkal azt is igazolnom kellett, hogy régebben hájat vagy zsírt használtak a masszírozáshoz.” (O. Nagy 2005: 21)

Ha tehát alapos munkát szeretnénk végezni, szükséges a frazémák formai és tartalmi oldalát is figyelembe vennünk, azokat egyenlő mértékben vizsgálni.

3 Frazémakutatás a felső-bodrogi és az Ung-vidéki nép körében

3.1 A felső-bodrogi és Ung-vidékiek verbális öröksége

A nép, a kultúra és a hagyomány egymással összefüggő fogalomrendszert alkot a néprajztudományban. A szójhagyomány útján terjedő népi mondák, adomák, történetek, mondókák, dalok stb. a népi kultúra verbális örökségének részét képezik. Keletkezésük forrása ugyanúgy lehet a nép hiedelemvilága, az életbölcseesség, -tapasztalat átadása, illetve azok csupán csak a humor kedvéért is születhetnek. Ha Felső-Bodrogköz és Ung-vidék népköltészeti anyagát szeretnénk megvizsgálni, nagy segítséget nyújt számunkra Géczi Lajos Ung-vidéki (1989), Magyar Zoltán bodrogi (2009), Sz. Tóth Judit és Nagy Géza kiskisérői (Viga 2000), valamint L. Juhász Ilona és Sz. Tóth Judit nagytárnai (Viga 2006) gyűjtése. Sz. Tóth Judit amellett, hogy felsorakoztatja tanulmányában a különböző népi szokásokhoz kapcsolódó mondókat, köszöntőket, verses-próza dialógusokat, helyt ad Lázár Péter 1913-ban gyűjtött bodrogi szólásainak is, melyek központjában az *eső* áll: *Ha Jánoskor hull a zápor, sárban járunk aratáskor; Ha sok a cserebogár, nagy tengeri termés lesz; Ha az ökör visszanyalja a szőrét, esőt érez; Ha a dómóci harang tisztán hallatszik, eső lesz; Ha a záporos eső nagy buborékokat csinál, hosszas esőzés lesz; Ha nagyon sűrű a csillag az égen, eső lesz; Ha visket a tyúkszem, eső van készülöben; Ha a helmei hegy pipál, esőt jelent; Ha a bolha igen csíp esőt érez; Ha a hóvilágnak udvara van, eső lesz; Ha a só nedves lesz és nyirkosan összeáll, esőre mutat; Az eső jöttét az állatok viselkedése is jelzi: ha a leveli béka kuruttyol, a tyúk hangosan kárál, a fecske magasan repül, ha a giliszták kibújnak, a hangya csomóستul jön ki a bolybul, ha a varjú nagy seregben kóvályog, a libák nagy lármával fürdenek, a kacsák gyorsan buknak a víz alá, mind esőt éreznek; Ha a macska első két lábával kaparja a seprűt, eső lesz; Ha a ló az első lábával nagyon kapál, eső lesz.* (Viga 2006: 415)

Ung-vidékről származó mondást említ monográfiájában Liskó József is: *Egy szekeren ment Amerikába, de földön jött haza.* Ezt akkor mondták, amikor anyagi gondok miatt az illetőnek el kellett adnia a szekerét, hogy kijusson Amerikába, majd a földjét is, hogy hazatérhessen. (2002: 364) Viga Gyula tanulmánykötetében pedig a *Ha itthon is kapsz szalmát, ne menj más faluba szénáért.* szólással találkozunk, mely magyarázatának háttérében az a társadalmi elv áll, hogy a földek elaprózódását megakadályozandó

szigorú endogámia uralkodott Kisgéresben az 1. világháborúig. (2000: 193) Hasonlóképpen említik meg mindketten azt a rigmust is, amely szintén a kisériesiek körében volt ismert, és a tyúkok ültetésénél mondtak: *Úgy ülj, mint a só, úgy köts, mint a hangya!* / *Úgy ülj, mint a torma, úgy pezsdülj, mint a hangya.* (Viga 2000: 194; Liszka 2002: 359, 383)

3.2 A kutatásom céljai, módszerei, hipotézisei

Mint már arról a *Bevezető*ben szóltam, szívemhez közel állnak a szólások és közmondások, melyek számos pozitív értéket közvetítenek. Külön becsesek pedig számomra a lokális szólások, amelyekből akár egész élettörténeteket, falvak és személyek jellemvonásait megismerhetjük. Ez okból kutattam fel szülőföldem, Felső-Bodrogya és az Ung-vidék szóláskincsét. Az összegyűjtött szólásanyagra strukturálatlan interjú formájában tettem szert a két tájegység 50 év feletti lakossága körében. Mindezekhez hipotézisként a következőket tűztem ki:

1. Az összegyűjtött anyag mind közmondásokat, mind pedig szólásokat és szóláshasonlatokat is tartalmaz.
2. Az adattárban közölt szólások három fő típust testesítenek meg: egyiket alkotják azok a szólások, melyekben a szokás- és hiedelemvilág tükröződik, egy újabbat képeznek azok, amelyek a településnevet is megörökítik, és egy harmadikat pedig olyanok, melyeknek a gyökere egy történetben lelhető fel; tehát vagy egy mondat, vagy szókapcsolat szólásként emelkedett ki egy történet, elbeszélés fonalából, vagy maga a történet egésze él tovább szólásformába sűrítve.
3. Másik hipotézisem arra vonatkozik, hogy e frazémák közül a legtöbb a géresi és a tárkányi néphez, e két település lakosságához kapcsolódik.
4. Nem utolsósorban pedig ugyanúgy, mint a frazeológiai kutatásom első szakaszában megvizsgált közismert szólásoknál, itt is hasonló a véleményem, miszerint az idősebb nemzedék jobban ismeri a helyi adomákból eredő szólásokat.

Ha szóláskutatásba vagy úgy általában véve a szokás- és hiedelemvilág kutatásába kezdünk, elfogadott vizsgálati szempont, hogy az adatközlők lakhelyüket tekintve konstans képet mutassanak, mesterségük, foglalkozásuk, iskolázottságuk és a korosztály szintűen megfeleljen a kutatás céljának. Jelen kutatásom viszont ezeknek a

szempontoknak némiképp ellent mond. Mint ahogy azt megfigyelhetjük az *Adatközlők névsoránál*, a jelenlegi lakhely és a származás helye³ legtöbbször nem egyezik meg. Ez a nagymértékű migrációval magyarázható, mely nemcsak a Felső-Bodroghözön, illetve az Ung-vidéken belül figyelhető meg, hanem a két tájegység között is. A mesterség és az iskolázottság szempontjából is a magasabb körökből kerültek ki az adatközlők. De véleményem szerint kijelenthető, hogy mindezek a „hagyományos kutatási szempontoknak” ellentmondó tényezők nem akadályozták meg a szólásanyag felkutatását, mivel a legtöbb szólással, illetve helyi történettel éppen azok az adatközlők tudtak nekem szolgálni, akik nem az adott településről származnak. Az iskolázottságot és mesterséget illetően pedig olyan akadályokba ütköztem, hogy azok az adatközlők, amelyek az alacsonyabb iskolázottsági szintnek, illetve a paraszti mesterségnek feleltek volna meg, vagy már nincsenek köztünk, vagy egészségi állapotuk nem teszi már lehetővé, hogy tudásukat, tapasztalataikat megosszák az utókorral.

E helyi szólások gyűjtésével és feldolgozásával többtényezős célom is van. Ez elsősorban saját kíváncsiságom kielégítését szolgálja, hogy felkutassam és megismerjem egy régi kor bodroghözi népi kultúráját, másodsorban pedig közszolgálatot tesz. Munkámmal szeretném bővíteni a Felső-Bodroghöz és az Ung-vidék térségét feldolgozó munkák tárházát, valamint segítséget nyújtani a helyi monda- és szólásvilág áthagyományozásában, hogy az minél tovább fennmaradjon az elkövetkezendő generációk emlékezetében.

3.3 Az összegyűjtött szólásanyag feldolgozása

A következőkben az adattáras formában feldolgozásra kerülő frazémaanyag szólást, szóláshasonlatot és közmondást is tartalmaz. Ha rájuk tekintünk, valószínűleg több ponton is vitát indíthatnánk, hogy az adott frazéma miért kapott helyet a gyűjteményben, hisz talán nem is lenne ott a helye. De védelmemre szóljon Hadrovics László gondolata, aki gyűjteményének összeállításánál kijelenti: „A frazeológiát és ezen belül a szólásokat nem szakítottam ki a nyelv egészének életéből, hanem azt igyekeztem megfigyelni, hogy »nyelvünk virágai« hogyan tenyésznek táptalajukban, és hogyan élnek közösségben a mindennapi nyelvhasználat semleges zöldjével. [...] Nem tudtam

³ utóbbi a zárójelben feltüntetve

belenyugodni abba, hogy példaként kiválasszak néhány »tisztá« esetet és a bizonytalan határeseteket elhanyagoljam. Így a frazeológia keretében sok olyan példát idézek, melyekre egyesek talán azt mondhatnák, ez vagy az nem ide tartozik, ez a szótan, szintaxis, mondattan, stilisztika, retorika stb. körébe való. Ezt magam is jól tudom, de enélkül nem lehet valós képet alkotni arról, miként terem a »tisztá« frazeológia.” (Hadrovics 1995: 26) A gyűjteményben közlök csonka frazémákat is, vagyis olyan szólásokat, illetve közmondásokat, melyeknek eredeti szerkezete a felső-bodrogi és Ung-vidéki lakosság körében megkopott, rövidült, illetve némiképp átalakult. (vö. Hadrovics 1995: 29) A gyűjtemény tartalmazza mind a kutatásom jelenlegi fázisában összegyűjtött frazeologizmusokat, mint a két évvel ezelőtti kérdőíveimben szereplő helyi frazémákat. Szelektálásuknál O. Nagy Gábor gyűjteményére támaszkodom (1999), vagyis azok a (közismert) frazémák nem kaptak itt helyet, melyeket ebben a gyűjteményben fellelünk. Kivételként kezelem viszont azokat, amelyeket táji eredetűként tüntet fel, ezek helyt kaptak a gyűjteményemben. Rendszerezésükénél pedig részben O. Nagy Gáborra (1999), részben saját elképzeléseimre támaszkodom.⁴

⁴ A frazéma legjellemzőbb szavának kiemelésével és az idiómák e szó szerinti ábécésorrendbe való helyezésével O. Nagy példáját követem, míg a keletkezési történet beágyazásával a szócikkbe a saját elképzeléseimet valósítom meg.

Szólás- és közmondásgyűjtemény

1. **Alakul**, mint Szlivka Józsi háza. = *szh* nagyon lassan, csigalassúsággal épül, alakul. *Történet*: Szlivka József építész volt. Egy alkalommal megkérdik tőle: - Hogy áll az építkezés? Mire az ő válasza: - Hát alakul-alakul. (*Nagytárkány*)
2. **Alakul**, mint a Sóhajda répája. = *szh* alakulása, fejlődése a szerencsére van bízva. *Történet*: Élt egy Sóhajda nevezetű ember, aki nemigen törődött veteményeskertjével. A répát és a többi zöldséget benőtte a gaz, így azok sorsa, hogy megérnek-e, a szerencsére volt bízva. (*Perbenyik*)
3. **Áll**, mint Katiban a gyerek. = *szh* eltitkolja a terhességét
4. A **bor** és a nő szép, minden más csak jó lehet. = *k* a bor és a nő szépségét meg kell becsülni
5. Ki a Dóczi **borát** issza, vágyik szíve annak vissza. = *k* ahol az ember jól érzi magát, oda szívesen visszatér; szép a bor
6. Minden **borjú** nagyobbra nő az anyjánál. = *k* a gyermek legtöbbször okosabb, több tudással rendelkezik a szüleinél
7. Tanulj **borjú**, ökör lesz belőled. = *k* ha becsületesen tanulsz, okos leszel
8. Hányd a **borsót** a falra, úgyis leesik. = *k* hasztalan beszél; a *falra hányt borsó* szólásunk közmondásváltozata
9. Ha hallgattál volna, **bölcs** maradtál volna. = *k* sokszor a hallgatás okosabb döntés
10. **Buta**, mint hat pár rendőrcsizma. = *szh* nagyon buta
11. Olyan **buta**, mint a sötét éjszaka. = *szh* nagyon buta

12. Minden **cipésznek** lyukas a cipője. = *k* jószívű, másokkal törődik, magára nincs ideje
13. Jár a nyelve, mint a **cséphadaró**. = *szh* sokat beszél
14. A **cséplésnél** akkor nagy a zaj, ha kevés a búza. = *k* minél többet beszél, annál kevesebbet dolgozik
15. **Csökönys**, mint az öszvér. (vált.: *Csökönys, mint a számár.*) = *szh* nagyon makacs
16. vége a **dalnak** = *sz* → *meghalt a lepke*
17. Rendetlenség van nálad, mint **Dócziné** ládájában. = *szh* nagy rendetlenség van pl. a lakásban
18. **ég** Ladmóc = *sz* akkor mondják, mikor valaki sok savas bort iszik, és másnap ég tőle a gyomra. *Történet:* A bodrogi Ladmóc községben mészégetéssel foglalkozott a nép.
19. Úgy **élnék**, mint a galambok. = *szh* felhőtlen boldogságban élnék
20. Rövid az **élet**, hosszú a sír. = *k* a földi élet nem elég hosszú arra, hogy mindent megtegyünk, kipróbáljunk
21. Madarat tolláról, **embert** barátjáról. (vált.: *Madarat tolláról, embert barátjáról ismered meg.*) = *k* hogy ki milyen jellem, meg lehet ítélni abból, hogy kikkel veszi magát körül, kivel társalog
22. Még az **epéje** sem keserű. = *sz* jószívű ember

23. Ne menj a **fára**, nem esel le. (vált.: *Ne menj a fára, nem esel le, ne menj a vízbe, nem fulladsz bele.*) = *k* ne csinálj olyan dolgot, amit később megbánsz
24. Nem ette meg a **farkas** a telet. = *k* még eljön a jobb, szebb idő(járás). *Történet:* Enyhült, tavaszodni kezdett, és azt mondta a parasztember: - Jaj, komám, nem ette meg a farkas a telet.
25. A fecsegő ember üres, mint a hordó. = *szh* aki sokat beszél és alaptalanul, annak nem kell hinni
26. **Fősvény**, mint a mádi zsidó. = *szh* nagyon fősvény
27. Olyan, mint a hétszilvafás **géresi**. = *szh* büszke, lenéző ember; a nagygéresiekre mondták, akik mindig lenézték a kispéresieket; akinek sok szilvafája (berbenci szilva) volt, az már gazdag volt
28. Megmondta, mint **géresi** ember az ökrének. = *szh* az okítás, tanács felesleges, hasztalan volt
29. Még a **gombócból** is sok. = *k* *Jóból is megárt a sok*; adatközlőm a következő szövegkörnyezetbe ágyazta be: „*még az asszonyból is sok, nemhogy még a gombócból*”
30. Ha fénylik **Gyertyaszentelő**, a zizegőt szedd elő. = *k* ha február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján fagy van, akkor még sokáig fog a tél tartani
31. Csal a **Gyertyaszentelő**: vigyázz, ha az ég ragyog, jönnek még a nagy fagyok.
→ *Ha fénylik Gyertyaszentelő, a zizegőt szedd elő.*

32. **Gyümölcséről** ismerni meg a fát. = *k* amilyen a gyerek, olyan a szülője
33. Lyukas hálójával nem lehet **halat** fogni. = *k* ha valaki nem tudja észérvekkkel alátámasztani véleményét, akkor csak a *levegőbe beszél*
34. Másodhegedűs a **házasságban**. = *sz* a házastársnak a házasságban alárendelt szerep jut
35. A **huncutság** kötelékét rángatja. (vált.: *Az ördög kötelékét rángatja.*) = *sz* huncut, rafinált, számító ember
36. Megette az **idő** vasfoga. = *k* elromlott, elhasználódott
37. Mit ad **Isten**, mit nem. = *k* vagy sikerül valami, vagy nem
38. Rosszért is jóval fizess, hogy **Istennél** kedves lehess. = *k* ha mindig jóságos vagy, elnyered jutalmadat
39. Halogató **János**nak elvitte a víz a szénáját. = *k* aki halogatja, elnapolja teendőit, annak munkájának nem lesz eredménye
40. **Jár**, mint zsidóban a fájdalom. = *szh* nehézkesen, téblábolva, ide-oda inogva jár
41. Ha **jösztek**, lesztek, ha hoztok, esztek. = *k* ha valamit akarunk, tenni is kell érte
42. Kendermag a zsákban, a **kabátodat** ne hagyd a házban. = ?
43. Télen **kaszál**, mint Bálint bácsi. = *szh* lusta ember, csak a szája nagy. *Történet:* Kisgéresi bácsi volt a Gyura Bálint Bácsi, aki mindig télen kaszált, tavasszal sohasem. Lusta volt, csak a szájával „kaszált”. (*Kisgéres*)

44. **Kemény**, mint a dió. = *szh* határozott ember
45. leszedi valakiről a **keresztvizet** = sz oktató jelleggel megdorgál valakit
46. Jobb egy **keszeg** százhusz gémnél. = *k* ?
47. Ég a **kezében** a munka. = sz gyorskezü ember
48. Mindenkinek maga görbe **keze**. = *k* mindenki a saját hasznát nézi; önző ember
49. Nincs **kezére**, mint géresinek a kultúrotthon. = *szh* valakinek valami nincs kezére, nem áll számára előnyös helyzetben. *Történet*: A történet a géresi táncmulatsághoz kapcsolódik. A táncot mindig az ajtótól kezdték. A géresieknek viszont gondjuk akadt ezzel, mivel a kultúrház ajtaja az Oncsa településrész felé nézett, nem pedig Géres felé, és emiatt nem tudták a géresiek, hogy miként kezdjék a táncot, *nem volt a kezükre*. (*Kisgéres*)
50. Kit a **kígyó** megmart, remeg a gyíktól is. = *k* akit egyszer már nagy szerencsétlenség ért, fél a kisebb kockázatoktól is
51. Nyugtalanít a **kincs**, akár van, akár nincs. = *k* a sok pénz nyugtalanítja az embert, hogy ellopják, de ha nincs pénze, az még nagyobb baj
52. Szemérmes **koldusnak** üres a tarisznyája. = *k* aki túl szerény és félénk, az sem ér el az életben
53. betette a **koldusbotot** = sz ?
54. Aki téged **kővel**, te azt kenyérrel. = *k* ha neked valaki rosszat tesz, ne tégy neki te is viszonzásul rosszat, hanem jósággal fordulj hozzá

55. Nem kellett a **könyvet** a tűzbe hajintani. = *k* ha tanultál volna, okosabb lettél volna. *Történet:* Hideg tél volt, és a kovács épp a lovat patkolta. Nagyon fázott már a keze, és egyszer csak ezt mondta a kezének: - Fagyjál meg, nem kellett a könyvet a tűzbe hajintani.” (*Véke*)
56. Jobb a sűrű **krajcár**, mint a ritka garas. = *k* a sok kicsi, apró dolog, tett sokszor többet ér, mint a nagy
57. Ne menj a **kúthoz**, nem esel bele. = *k* ne avatkozz mások dolgába
58. A **kutya** is a dombra szarik. = *k* az nyer, annak van szerencséje, aki nincs is ráutalva
59. A **kutya** nem eszi meg a telet. → *Nem ette meg a farkas a telet.*
60. Belejön, mint **kutya** az ugatásba. = *szh* idővel egyre bátrabb lesz, megbátorodik
61. Ugat a **kutya** a kapuban, sok irigyem van a faluba. = *k* ha valaki kibeszéli a másikat, az annak a jele, hogy irigy rá
62. ráült **Laci** a hátára = *sz* nehezen megy a munka
63. Drága volt a **lakodalom**. = *sz* akkor mondják, ha valamit feltétlenül meg kell tenni, valaminek feltétlenül sikerülnie kell, mert *drága volt a lakodalom*, azaz sokba került, sokat kellett azért tenni, hogy eljusson az ember odáig, ahol most tart. *Történet:* Az ifjú házaspár épp a nászéjszakát szerette volna elhálni, de valahogy csak nem akart összejönni a dolog. Erre a férj azt mondta az ifjú arának: - Muszáj, hogy sikerüljön, mert drága volt a lakodalom. (*Szolnocska*)

64. **Meglépett**, mint Zsóherné macskája a padról. = *szh* gyorsan lelépett, eltűnt.
Történet: Zsóherné macskákat tenyésztett a padláson, mert elszaporodott a rengeteg egér. Idővel több volt a macska, mint az egér, ezért otthagyták a gazdasszonyt. Ezt akkor használta a falusi asszony a másik asszonytársára, ha elhagyta őt az ura, mert sok volt az asszony házi szeretője, akik az ablakon át menekültek el a házigazda szitkozódása elől. (*Kisújlak*)
65. meghalt a **lepke** = *sz* tönkre ment valami, már nem lehet rajta segíteni, nem lehet jóvátenni
66. Nem viszik el a **létrát**. = *k* nem szükséges a vendéget kikísérni, mert nem lop el semmit a háziaktól. *Történet:* Régen szokás volt faluhelyen a ház oldalának nekitámasztani a létrát, ami segítségével például a padlásra mentek fel. A háziak pedig a szíves vendéget láttak vendégül, és a látogatás befejeztével illetet volna kikísérniük, előfordul, hogy azt nem tették, és a vendég maga távozott. Azért nem érezték szükségét a kikísérésnek, mivel az illetőben megbíztak, és így nem féltek, hogy a létrát ellopja. (*Nagykövesd*)
67. Jobb egy **lúdn**yak tíz tyúknyaknál. = *k* ha nem becsüli meg azt az egyet, amije van, és sok kisebb apróságra vágyik; nem baj, ha az értékesből kevés van, mert még mindig értékesebb a sok értéktelennél
68. **Ma** neked, holnap nekem. = *k* ma nekem van problémám, holnap neked, ezért mindig érdemes a másinak segíteni
69. Korgó gyomorral nem lehet **megváltani** a világot. = *k* először ki kell elégíteni az alapszükségleteinket, hogy aztán eredményes munkát érhessünk el
70. Úgy kívágta, mint a **metélkét**. = *szh* ha valakinek valami nem tetszik

71. Hasztalan **munka** sosem volt jó. = *k* amit feleslegesen csinálunk, az nem válik javunkra
72. Ne **ne vess**, mert kifut a bableves. = *sz* ne ne vess, mert lehet, hogy a dolog a visszájára fordul, és te látod majd a kárát
73. Úgy **nevet**, hogy majd elnyúlik. = *szh* nagyon, jóízűen nevet
74. Alamuszi **nyuszi** nagyot ugrik. = *k* az alamuszi ember is képes nagy dolgokat művelni
75. felteszi a **padlásra** száradni = *sz* szövegkörnyezetben: „És akkor most ezzel mit csináljak, tegyem fel a padlásra száradni?”, akkor használják, mikor pl. valamilyen munkát egy másik munka kárára lehet csak elvégezni
76. **Pál** fordul köddel, ember hull döggel. = *k* ?
77. Jobb reggel egy **pálinka**, mint egész nap semmi. = *k* jelentése ismeretlen, viszont valószínűsíthető azzal a jelentéssel, miszerint jobb a napot gazdagon kezdeni, hogy mosolyogjunk és jókedvünk legyen, mint hogy aztán az egész napot szürkeségben éljük le, mert nem tettük meg reggel, amire vágytunk
78. **Pattog**, mint a nikkelbolha. = *szh* az az ember, aki nagyon fitt, fel van pörögve
79. A **pendely** mindent eltakar. = *k* a családi titkokat nem teszi közhírré
80. Kiöltözik, mint szaros **Pista** Jézus nevenapján. = *szh* feltűnően, szokatlanul öltözködik, túlöltözködik

81. Nekem mondd, pestinek, hogy csíp a **poloska**? = épp nekem mondd, mikor én vagyok az, aki ezt tudja?
82. **Pontos**, mint az óra. = *szh* arra az emberre mondják, akiben mindig meg lehet bízni, akire mindig lehet számítani, akkor precízen, pontosan elvégzi a feladatát
83. **pozdorjává** törik = *sz* apró darabokra törik
84. **Puha**, mint a szar. = *szh* nagyon kemény. *Történet*: Mentek nyár vége felé olajütőbe, a bacski malomba, ahol a napraforgómagot dolgozták fel. Akkor érett épp a vérbélű körte. A koma kínálja a komáját körtével: - Egyék, koma, puha, mint a szar, pont a maga foga alá való. Akkor mondták ezt, ha valami kemény. (*Bacska*)
85. fölmege benne a **pumpa** = *sz* ideges lesz
86. A **ravaszág** olyan, mint az aprópénz, nem sokat ér. = *szh* ravaszsággal az ember legtöbbször nem jut előbbre
87. A **reggel** okosabb az esténél. = *k* arra a problémára, amire este nem találunk megoldást, könnyen megeshet, hogy másnap reggelre eszünkbe jut; ekkor szoktuk azt is mondani: „Aludjunk rá egyet!”
88. **Reszket**, mint miskolci kocsonyában a béka. = *szh* nagyon fázik
89. **Rettenetes**, mint a kacsatojás. = *szh* nagyon csúnya
90. Átesett, mint **Rinkács** a csűrön. (vált.: *Beesett, mint Rinkács a csűrbe.*) = *szh* sikeresen megúsza, túl van rajta. *Történet*: A faluban lakott egy Rinkács nevezetű férfi. Épp a csűrét építette, de valahogy igen sokának találta, hogy már

régen építi, és azt mondta: - Jaj, bárcsak átesnék ezen a csűrön. – mert hát sokáig tartott az építkezés. (*Pólyán*)

91. **Rövid**, mint a nyúl farka. = *szh* nagyon rövid, kurta

92. **Siet**, mint a géresi néni a vonaton. = *szh* feleslegesen siet. *Történet:* Utazik a géresi néni a vonaton. Vitte a portékát a hátán a zajdában, amit eladni vittek. A néni a zajdával a hátán járkált a vonaton oda-vissza. Erre azt mondják az utasok neki: - Hát üljön le, néni! Erre megszólal a néni: - Nem ülök én, mert sietek. (*Kisgéres*)

93. **Sír**, mint a csapi gyerek. = *szh* nagyon zokog valaki, és aztán hirtelen elhallgat. *Történet:* Sírt a gyermek, zokogott igen, egyszer csak a testvérekéje azt mondja: - Jé, már nem sír, hallgat. Erre megszólal a síró gyermek: - Sírok én még, csak pihenek. (*Csap*)

94. Mehetsz panaszra a **sóhivatalba**. = *sz* feleslegesen panaszkodik. *Történet:* A Tisza partján állt a sóraktár. Hajóval hozták a sót be a faluba. Ha valakinek panasz volt, elintézetlen ügye, akkor azt mondták neki: - Mehetsz panaszra a sóhivatalba. (*Nagytárkány*)

95. Le van **soványodva**, mint egy tűzok. = *szh* nagyon sovány, szinte *csont és bőr*

96. **Suba** a subához, guba a gubához. = *k* a fiú úgy nőszüljön, hogy ha gazdag, akkor gazdag lányt vegyen el, ha szegény, akkor pedig szegényt

97. A **suszter** maradjon a kaptafánál. = *k* ne kezdjen olyanba az ember, amihez nem ért

98. Olyan **szegény**, mint a hét szűkesztendő. = *szh* nagyon szegény, nincs pénze

99. **Szegény** ember az, aki még ígérni sem tud. = *k* jelentéktelen ember az, akinek még hinni se lehet
100. Bevágta, mint **szél** a budiajtót. = *szh* jó erősen becsapta maga után az ajtót; mérgében, meggondolatlanul cselekszi
101. **Szelet** vet, vihart arat. = *k* kis erőt fektet a munkájába, de az eredmény busás
102. Amit a **szeme** meglát, a keze nem hagy. = *k* mindenhez hozzányúl, mindent megérint; ragadós kezű
103. Rossz **szomszédság** török átok. (vált.: *A rossz szomszédság török átok, és a jó szomszédság aranybánya; Rossz szomszédság örök átok.*) = *k* a rossz szomszéd olyan, mint amikor a törökök uralkodtak a magyarok felett a történelemben
104. A **szükség** a legnagyobb tanítómester. = *k* akkor tudjuk értékelni igazán a dolgokat, ha szükségét szenvedünk valamiben
105. Az a **szülő** jó, aki életében ad, halála után pedig hagy. = *k* a felelősségteljes szülő még a halála után is gondoskodik gyermekéről
106. **Takargat**ja, mint a szennyesét. = *szh* nagy titokban tartja
107. Minél többet bög a **tehén**, annál kevesebb vaját ad. = *k* a sajnálkozással, önsajnálattal nem jutunk előrébb

108. Fölösleges siránkozni a kiöntött **tej** miatt. = *k* ha már megtörtént a rossz, ha elmulasztottunk valamit megtenni, azon már nem segít a siránkozás
109. Más kezével csak a **tűzet** jó kaparni, mert nem érzi, hogy sül. = *k* másra csak olyan munkát szabad bízni, amelyikkel a megbízó is könnyen boldogulna
110. **Úti** cifra, házi ronda. (vált.: *Úti cifra, házi rossz.*) = *k* aki a divatnak hódol, de a házimunkában rendetlen
111. **Ül**, mint Szép Sára az első urával. = *szh* nem csinál semmit
112. **Ügyes**, mint a gyík. = *szh* ügyesen, gyorsan, fürgén dolgozik
113. Akinek **üres** a zsebe, az ne ugráljon. = *k* akinek nincs pénze vagy nincs mit felmutatnia, az ne hengejen
114. Aki egyszer átússza a **Tiszát**, átússza az másodszor is. = *k* aki egyszer valami rosszat tesz, megteszi azt máskor is
115. Addig úszik a **tök** a vízen, amíg el nem merül. = *k* nincs olyan titok, ami egyszer ki ne derülne
116. Örül, mint a hasra esett **üveges**. = *szh* nagyon örül, hahotázik
117. **Veri**, mint szódás a lovát. = *szh* nagyon ver, üt valaki valakit. *Történet:* A szódát áruló ember állandóan verte a lovait, hogy menjenek gyorsabban, miközben a város utcáján ügetett velük. A lovak viszont stájer lovak voltak, azok nem tudtak gyorsabban menni, így felesleges volt a verés. (*Királyhelmec*)

118. Olyan, mint a **vihar**. = *szh* szélhámós
119. Megfordult a **világ**, mint Bálint Veruval Csapon. = *szh* megmagyarázhatatlan dolog történt, racionális magyarázat nincs rá; minden a feje tetejére állt. *Történet*: A kárpátaljai Csap községben élt egy Veronika nevezetű vénlány. Egyszer kiment kapálni a mezőre, majd délben lepihent, és a kapát a feje felé szúrta. A lány a kapa fejét letakarta a fejkendőjével, hogy árnyékoljon neki, és közben elaludt. A legények pedig megviccelték: kihúzták a kapát, és a lábához tették. Mikor Veronika felébredt, összecsapta a tenyerét: - Jé, te, megfordult a világ! (*Csap*)
120. **Vince**, tele a pince. = *k* ha sok eső esik áprilisban, jó gyümölcstermés lesz
121. Zavaros **vízben** evezett. = *k* rendezetlen körülmények közé keveredett, ott kellett érvényesülni
122. **Vízre** visz, de szomjan térsz vissza. = *k* a hiszékeny ember engedi magát elcsábítani
123. Megtalálta a **zsák** a feltjét, ecetes kanna a dugóját. (vált.: *Megtalálta a zsák a feltjét, fazék a fedőjét.*) = *k* jellemben összeillenek

Befejezés

Mint azt a gyűjteményből láthatjuk, Felső-Bodroghözben és Ung-vidéken számos olyan szólás és közmondás él, amelyek csak valamelyest alakváltozatai a közismert formájuknak. Ezek körét viszont igyekeztem valamennyire szűkíteni, így nem kapott helyet minden alakváltozat a gyűjteményben. Az egyes frazeologizmusokat végigböngészve figyelmesek lehetünk rá, hogy többségben vannak a szóláshasonlatok és a közmondások. A munkában helyet kapó adomák mellett számos további történet birtokába is jutottam, melyek szintúgy frappánsak és meghökkentők, viszont (még) nem érettek meg annyira, hogy egészük, illetve egy részük szólás formájában éljen tovább.

Úgy érzem, adatközlőimnek végtelenül hálás lehetek. Egynéhányan akaratlanul is a segítségemre lettek. Miközben azon tanakodtunk, hogy melyek is lehetnének azok a szólások, amelyek az adott településre jellemzőek, felvetődtek adatközlőimben összefüggések, válaszok, hogy miképp is keletkezhettek ezek a szólások. Egyikük szerint a helybéli „szólásmondások” keletkezésének központja a kovácsműhely. Visszaemlékezett gyermekkorára, hogy mikor a kisboltba ment vásárolni, ami a cipésműhely mellett volt, vagy amikor látta, hogy a kovács hogy patkolja meg a lovat, a műhely udvarában mindig sok férfi ült össze szórakozni, beszélgetni. *„A kovácsnál volt a férfiak gyülekezőhelye.”* – mondta – *„Aki a kocsmába járt, az az ember nem ért semmit.”* A férfiak akkor mindig nagyokat kacagtak, és időnként felröhögtek. Így születtek az anekdoták, amelyekből aztán a szólások váltak ki. Hasonlóképp a szólások keletkezési helyének tekinthetők a tollfosztók vagy a tengerihántáskor összegyűlt asszonyok és lányok csoportja.

A frazeologizmusok sorát végigpásztázva azt látjuk, hogy szép számmal találunk példát közmondásra, szólásra és szóláshasonlatra is. Ezzel hipotéziseim 1. pontja alátámasztást nyer. A második hipotézisemben megfogalmazott típusokba szintén nem egy szólást tudunk besorolni. A másik két felvetésemre viszont már nem ilyen könnyű megtalálni a választ. Az, hogy a tárkányi, illetve a géresi szólások lennének többségben, két okból sem jelenthető ki. Először is, mert nem tudni mindegyik szólás forráshelyét, másodszer pedig, azoknál a szólásoknál, ahol ismert a keletkezési történet, szinte mindegyik említett településre egy-egy példa található csak. A helyi adomák terén viszont kétségtelenül kiemelkedik Kisgéres, mint azt kutatási tapasztalataim is, de Magyar Zoltán munkája (2009) is bizonyítja. Harmadik hipotézisemnél pedig az összegyűjtött anyag mennyiségét nézve és a kutatás során szerzett tapasztalataimat számba véve

mégsem jelenthető ki, hogy az idősebbek jobban ismernék a lokális szólásokat. Tapasztalataimra támaszkodva inkább azt jelenteném ki, hogy ismeretük inkább a család vagy az adatközlőt körülvevő közösségnek az értékeitől függ, hogy a frazeologizmusok mennyire hagyományozódnak a generációkon át.

Mindezek mellett mégis szeretnék abban a hitben élni, hogy ezzel a rövidke frazémagyűjteménnyel is elősegítettem a szólások átörökítését, és munkámat lapozva támaszpontokat adhatok a jövő kutatóinak.

Adatközlők névsora

Dajka Judit, 62, Királyhelmece (Kisgérés), könyvelő
Illés Béla, 77, Perbenyik (Perbenyik), földműves
Kiss András, 60, Királyhelmece (Pólyán), lakatos
Kiss Ilona, 61, Királyhelmece (Véke), könyvelő
Kiss István, 81, Battyán (Battyán), vasutas
Lipán Márta, 69, Nagykövesd (Nagykövesd), varrónő
Molnár Olga, 73, Perbenyik (Nagykövesd), pedagógus
Rinkács Katalin, 73, Királyhelmece (Csap – Ukrajna), pedagógus
Rinkács Sándor, 80, Királyhelmece (Nagytárcány), vasutas
Sárogh Erzsébet, 73, Lelesz (Lelesz), pedagógus
Szaniszló Jánosné, Királyhelmece (Kisújlak), egészségügyi nővér
Szerdi Matild, 73, Királyhelmece (Nagykövesd), pedagógus
Szerdi Tibor, 50, Királyhelmece (Nagykövesd), építész
Szerdi Valéria, Nagykövesd (Deregnyő), háztartásbeli
Takács Matild, 63, Véke (Véke), varrónő

válogatás a 2010-es gyűjtés kérdőíveinek anyagából

Rövidítések jegyzéke

<i>sz</i>	szólás
<i>szh</i>	szóláshasonlat
<i>k</i>	közmondás
vált.	a frazeologizmus további alakváltozatai
?	jelentése nem ismert

Irodalomjegyzék

- BÉLÁDI, M. (szerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára II.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979. 1144 o. ISBN 9630518155
- FORGÁCS, T. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai.* Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2007. 289 o. ISBN 978 963 7094 69 9
- FORGÁCS, T. Utószó. In: Dugonics, A. *Magyar példa beszédek és jeles mondások. Hasonmás kiadás.* Szeged: Bába Kiadó, 2009. ISBN 978 963 9881 25 9, 353-384. o.
- GÉCZI, L. *Ungi népmesék és mondák.* Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó, 1989, 611 o. ISBN 80-7089-009-6
- HADROVICS, L. *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995. 409 o. ISBN 963 05 6880 2
- LISZKA, J. *A szlovákiai magyarok néprajza.* Budapest: Osiris Kiadó, 2002. 542 o. ISBN 963 389 193 0
- LISZKA, J. *Bevezetés a néprajzba.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2006. 233 o. ISBN 8080623139
- MAGYAR, Z. *A Rétiember. Bodrogi népi elbeszélések.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2009. 222 o. ISBN 978-80-8062-392-0
- O. NAGY, G. *A magyar frazeológiai kutatások története.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. 100 o. ISBN 9630513404
- O. NAGY, G. *Magyar szólások és közmondások.* Budapest : Talentum Kft., 1999. 866 o. ISBN 963 645 081 1
- O. NAGY, G. *Mi fán terem?* Budapest: Akkord Kiadó, 2005. 412 o. ISBN 963 9429 65 1
- ÚJVÁRY, Z. *Szólásgyűjtemény.* Budapest: Osiris Kiadó, 2001. 668 o. ISBN 963 389 049 7
- SZERDIOVÁ, I. *Frazeológiai vizsgálatok a Felső-Bodrogi közben.* Komárno: Selye János Egyetem, 2010, 46 o.
- VIGA, Gy. (szerk.) *Kisgérés.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2000, 318 o. ISBN 80-8062-034-2
- VIGA, Gy. (szerk.) *Nagyvárkony I.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 510 o. ISBN 80-89249-01-9
- VÖÖ, G. *Szaván fogjuk. Erdélyi magyar szólások.* Székelyudvar: Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 1999, 370 o. ISBN 973-9269-28-1